

Infecties en kunst – syfilis

Syfilis of lues is een venerische of geslachtsziekte die een geweldige impact heeft gehad op de gezondheid van Europeanen vanaf het einde van de 15de eeuw tot kort voor de tweede wereldoorlog 450 jaar later. Erasmus schreef in een brief aan Krzysztof Szydlowiecki: “al wat afschrikwekkend is bij andere ziektes brengt deze pest met zich mee, de afzichtelijkheid, de pijn, de besmettelijkheid, het risico te sterven en de behandeling die even moeilijk als verschrikkelijk is”. (J Roos in ‘Syfilis of de Franse ziekte’; 2017) Door tijdgenoten zoals Joseph Grünpeck¹ werd syfilis in ernst dan ook erger gevonden dan ziektes als de pest en de cholera. Hoewel dit heden ten dage moeilijk is voor te stellen heeft syfilis in de afgelopen eeuwen in Europa en elders in de wereld miljoenen slachtoffers gemaakt en even zo velen verminkt voor de rest van hun leven.

Syfilis wordt veroorzaakt door een langwerpige spiraalvormige bacterie, de spirocheet, die in een aantal varianten bestaat en die in de vorm die syfilis veroorzaakt voor 1493 niet voorkwam in Europa, al is dat lange tijd onderwerp van discussie geweest (22101689 ajpa.21613 syphilis in antiquity). Studies die aantoonde dat syfilis al eerder in Europa in een milde vorm voor kwam bleken echter te berusten op methodologische fouten bij het beoordelen van de ouderdom van door syfilis aangetaste skeletten (Harper, 2011) (22499439 armelagos 2012).

De spirocheet die syfilis veroorzaakt is waarschijnlijk door mutatie voortgekomen uit een spirocheet die bejel veroorzaakt en die zelf weer door mutatie is ontstaan uit een spirocheet die framboesia veroorzaakt. Beide laatste ziektes worden niet door geslachtsverkeer overgebracht, maar bij syfilis is dat praktisch de enige wijze. Hoewel deze wijze van overbrenging van het begin af aan is onderkend, lijkt het er op dat syfilis aanvankelijk ook door contact tussen besmettelijke plekken op het lichaam van een syfilitische patiënt en een niet intacte huid of slijmvliezen van een ander werd overgebracht (ch clough, 1993).

Komst van syfilis in Europa

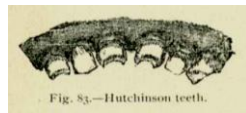
In 1493 keerde Christoffer Columbus terug van zijn eerste ontdekkingsreis naar ‘het nieuwe land’ en met name het eiland la Española (Hispaniola) een eiland in de Caraïbische zee waarop tegenwoordig Haiti en de Dominicaanse republiek gelegen zijn (fig 1).

Figuur 1 Columbus' landing op Hispaniola door Jan en Casper Luyken 1706

Op dit eiland en verder in Zuid-Amerika kwam syfilis wel al voor. Van een beeldje uit de vierde eeuw uit Peru (fig 2) wordt gezegd dat het een syfilitische moeder voorstelt (2179115 Morton 1). Dit omdat

het uit een serie beeldjes komt met verschillende ziektes en het de kenmerken vertoont van een aangeboren syfilis zoals tanden die aan de uiteinden misvormd zijn (vergelijk fig 3) en de ingevallen neusbrug (zie ook fig 39). Het zou daarmee de oudst bekende afbeelding van syfilis zijn. Ook de ontbrekende neus past goed bij syfilis, al lijkt dat in dit geval een beschadiging te zijn.

Figuur 2 Syfilitische moeder met kind, Vierde eeuw Peru **Figuur 3 Watercolour by C. D'Alton, 1874 Wellcome Collection**

Bemanningsleden van Columbus die op la Española hadden huis gehouden brachten in 1493 de ziekte mee naar de Zuid Spaanse havenplaats Palos en naar Barcelona. Een oorlog rond Napels heeft uiteindelijk gezorgd voor een snelle verspreiding van syfilis over Europa. Eerst riep de stadsstaat Napels, een vroegere 'Spaanse' enclave de hulp in van de koning van Aragon, waarin Barcelona lag, voor een conflict met de hertog van Milaan. Uit Aragon kwamen troepen naar Napels en met hen kwam waarschijnlijk tegelijkertijd de infectie naar de bordelen en andere inwoners van Napels. Troepen bestonden destijds voor een groot deel uit huurlingen. Dus ook in de Franse troepen van Karel V welke op verzoek van de hertog van Milaan ten strijde trokken tegen Napels zaten tevoren in Spanje geïnfecteerde huurlingen. Napels viel vervolgens vrij gemakkelijk en de Franse troepen kregen toestemming om in Napels een maand lang alles te doen wat ze maar wilden. Dat veroorzaakte in 1494 een grote uitbraak van 'de Napelse ziekte' hetgeen zelfs leidde tot de terugtocht van de troepen. De huurlingen gingen met de door hen opgelopen infecties naar hun landen van herkomst en dat was naar heel veel Europese plekken (Chouh 1993; 'The discovery of America, the Italian wars, and the impact of syphilis on Western Christendom', in *Medical Historian: Bulletin of Liverpool Medical History Society*, 6, 1993, 17-52).

Waarschijnlijk was syfilis in die tijd infectieuzer en agressiever dan in latere tijden en waren de gewoontes op seksueel gebied ook geen belemmering om besmetting te voorkomen. De ziekte verspreidde zich snel als een epidemie. In een jaar of vijf was hij in heel Europa aanwezig en zou in alle hevigheid nog enige decennia 'rondrazen'. 10% van de bevolking tot 30% in de grote steden raakte geïnfecteerd. Vanwege de snel gelegde relatie tussen die Franse troepen en de verspreiding van syfilis was de aanvankelijk bekendste naam van de ziekte 'de Franse ziekte' ofwel 'Morbus Gallicus' in het Latijn. Een van de vele andere benamingen was de 'grote pokken', dit in tegenstelling tot de 'kleine pokken' zoals de echte pokken in veel landen genoemd werd, niet te verwarren met waterpokken die elders nog steeds 'chicken pox' genoemd wordt.

In ons land werd syfilis waarschijnlijk voor het eerst in 1496 geïmporteerd door de zeelieden van een Spaanse vloot van 135 schepen, waarmee Johanna van Aragon, de bruid van Filips de Schone, in Arnemuiden aankwam. 'Spaanse pokken' werd daarom in deze streken een der meest gebruikte namen voor de nieuwe ziekte. (775348 1976 prakken jr)

Figuur 4 Barthelomeus Steber 1498
Diagnostiek en behandeling van syfilis

Wat is syfilis voor een ziekte?

Zonder hier in al te veel details te treden is het van belang te weten dat in een aantal dagen tot weken (gemiddeld 3) na een infectie een gevoelloze zweer ontstaat bij de 'poort' waar de spirocheet in het lichaam is binnen gedrongen. Dit verdwijnt meestal vanzelf na een week of twee tot zes. Gemiddeld 6 weken na de infectie verspreidt de bacterie zich door het gehele lichaam en treden huidverschijnselen op die op allerlei andere ziektes kunnen lijken. Syfilis wordt om die reden wel de grote imitator genoemd sinds Jonathan Hutchinson die term introduceerde (brief history etc). De huidverschijnselen deden zich meestal voor als talrijke rode vlekjes, de zogenaamde roseolen (fig 4), typisch ook op de handpalmen. In de volksmond werd dat 'in de bloemetjes staan' genoemd (JW Koten). Daarnaast worden soms vijgachtige wratten gezien (condylomata lata) (fig 5). Dit stadium gaat gepaard met koorts en botpijn, vooral 'snachts (dolores osteocopi nocturne) zoals onder andere plastisch beschreven door de edelman, theoloog Ulrich von Hutten die de ziekte met zijn behandelingen zelf meemaakte (J Frith 2012 Syphilis) (J Roos in 'Syphilis of de Franse ziekte'; 2017).

Ook deze huidverschijnselen verdwijnen meestal vanzelf. Het derde stadium kan al binnen een jaar optreden, maar soms na vele jaren tot decennia of helemaal niet. Dit is het meest gevreesde stadium

Figuur 5 Man met laat secundaire (of tertiaire) syfilis 'Rupia syphilitique' een bijzondere vorm van huidverschijnselen uit de iconografische atlas van Cazenave.

waarbij de huid op veel plekken aangedaan kan zijn leidend tot een soort weke builen die in die vorm dan gummata heten. Dit stadium kan enorm variëren en lijkt ook in ernst in de eerste periode na de komst van syfilis in Europa ernstiger vormen te hebben aangenomen dan later het geval was.

De huid en het onderliggend weefsel kunnen worden weggevreten hetgeen in het gelaat kon leiden tot het verdwijnen van de neus, de lippen (fig 6), de ogen en meer. In dit derde stadium vindt bij een deel van de patiënten ook een aantasting van de hersenen en andere organen plaats, ook weer met pijnklachten. De ziekte is dodelijk en in Europa heeft het zoals gezegd miljoenen slachtoffers tot gevolg gehad. Totdat in de twintigste eeuw het eerste chemotherapeuticum salversan, ontwikkeld door Ehrlich op basis van arsenicum, echt iets uithaalde en vanaf 1943 met veel minder bijwerkingen het antibioticum penicilline kwam, maakte men gebruik van middelen die

soms net zo erg waren als de kwaal en de patiënten alleen nog zieker maakten (zie later).

Figuur 6 Gaspare Tagliacozzi De Curtorum Chirurgia per insitionem voor 1597 In de 16e eeuw deed de Italiaanse arts Caspare Tagliacozzi bij syfilitische patiënten experimenten met transplantatie van huid van de bovenarm naar de weggevreten neus. De flap moest eerst aangroeien voor hij kon worden doorgesneden.

Syfilis als straf van God

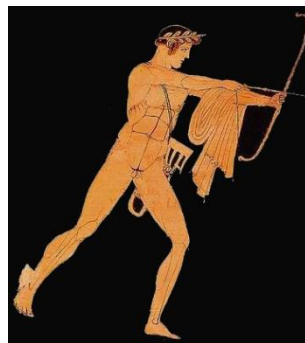
Zoals veel onheil dat de wereld in de late middeleeuwen teisterde werd deze nieuwe 'pest' gezien als een straffe Gods voor het Sodom en Gomorra van Europa, ook op individueel niveau. Een straf die (geheel achteraf gezien) was voorspeld net als eerder een pestepidemie was voorspeld door naar de instrumenten te kijken waar God zich van bediende: de hemellichamen. In 1345 was dat het geval drie jaar voor het uitbreken van de builenpest van 1348. Voorafgaande aan de syfilisepidemie stonden in 1484 (op 25 november) net als in 1345 drie belangrijke hemellichamen, Jupiter, Saturnus en Mars in conjunctie, d.w.z. dat ze in een lijn lagen gezien vanuit het toenmalig centrum van het heelal, de aarde (fig 7). Omdat het om Jupiter en Saturnus ging was sprake van een 'grote' conjunctie die astrologisch nog extra gewicht kreeg doordat de planeten in het sterrenbeeld schorpioen stonden (Ch Clough 1993) - hetgeen merkwaardigerwijs niet lijkt te zijn afgebeeld in figuur 7 -. Dit kon alleen maar de voorbode zijn van een revolutionaire ontwikkeling of een epidemie of overstromingen (die niet kwamen). Die epidemie kwam wel een decennium later, terwijl er ongeveer iedere 20 jaar een grote conjunctie plaatsvindt, maar niet altijd in schorpioen. Ook de (eerdere) geboorte van Luther in 1483 is door astrologen gekoppeld aan de conjunctie van 1484ⁱⁱ. (Syfilis: annus horribilis; Luther: annus mirabilis)

Figuur 7 Sebastian Brandt. 1496, houtsnede met de grote conjunctie Uit: Grünpeck, verso van de titelpagina van Grünpeck, Tractatus de pestilentiali Scorra.

Wellicht de bekendste en tevens een van de eerste afbeeldingen van een syfilitische huurling is die van Albrecht Dürer uit 1496 waarop boven deze man wordt verwezen naar het jaartal van de grote conjunctie. De prent hier is een van de drie overgebleven ingekleurde versies van de oorspronkelijke afbeelding (fig 8).

De wapens naast het hoofd zijn van Nuremberg (Nürnberg), waar de prent onderdeel was van een zogenaamd 'Pestblatt', een pamflet om een epidemie wereldkundig te maken (19168944). Het is een jeugdwerk van Dürer dat pas in 1971 in zijn bibliografie werd opgenomen. Het wapen onderaan is niet te herleiden, maar lijkt te verwijzen naar Apollo door de Romeinen gezien als zonnegod en als redder bij epidemieën. De Griekse Apollo was in de Ilias de genezer onder de goden, maar ook de bringer van ziekte en dood met zijn pijlen (Afb rechts) (wikepedia).

Figuur 8 Albrecht Dürer's ingekleurde houtsnede van een syfilitische huurling, 1496. Bovenin de verwijzing naar de grote conjunctie uit 1484. Onderdeel van een pamflet van Dirk van Ulsen (Theodoricus Ulsenius), een vermaard Nederlands astroloog, humanist en arts.

Schorpioen is overigens het sterrenbeeld dat zich volgens de astrologie in het lichaam bezig houdt met de genitalia. Figuur 9 toont een fresco uit het Oratorium van St Cecilia in de San Giacomo Maggiore te Bologna van Amico Aspertini uit 1504-6. Dit is de vijfde scene uit de legende van st Cecilia en st Valeriaan, waarin de laatste samen met zijn broer onthoofd wordt. Rechts staat een duidelijk ziek persoon met bandages om zijn lichaam en hoofd en met een banier in zijn hand waarop een schorpioen is afgebeeld als verwijzing naar de genitale infectie die hem kwelt, vermoedelijk syfilis (2187792 Morton 2). Dürer zelf zou in zijn leven ook geïnfecteerd raken met syfilis (19168944).

Figuur 9 Scene 5 van de Cecilia cyclus in het Oratorium van St Cecilia, door Amico Aspertini

Dat syfilis als een straf van God werd gezien blijkt ook uit twee andere houtsneden van Sebastian Brandt uit het traktaat van de wetenschapper en historicus Johannes Grünpeck. In de eerste druk uit september 1496 stuurt het kindje Jezus nog pijlen richting de syfilis slachtoffers met hun huidverschijnselen, terwijl Maria een kroon geeft aan de grootste heerser van dat moment in Europa Maximiliaan I die per bevelschrift de schuld van de epidemie gaf aan de zondaars en de godslasteraars (Fig 10A)(2179115 Morton 1). In de tweede houtsnede (fig 10B) uit de tweede druk van december 1496 is het kind juist bezig gelovige vrouwen te beschermen of te genezen met stralen in plaats van pijlen.

Figuur 10 A en B Sebastian Brandt houtsneden in traktaat van Joseph

Ook Maximiliaan I zou net als velen van de upper ten met syfilis geïnfecteerd raken.

Girolamo Fracastoro

Een belangrijke bijdrage aan ons inzicht in het denken rond 1500 over de Franse ziekte werd geleverd door Girolamo Fracastoro uit het Italiaanse Verona. Hij was ook degene die een nieuwe naam bedacht voor de ziekte door als titel aan een leerdicht uit 1530 'Syphilis sive de Morbo Gallico ad Petrum Bembum' (syfilis of over de Franse ziekte opgedragen aan Pietro Bembo – een geleerde vriend van hem) mee te geven. Zoals in die tijd vaker voorkwam was Fracastoro van vele markten thuis waaronder de geneeskunde. Ook was het uit didactische overwegingen in dichtvorm presenteren van wetenschappelijke tekst gewoon. Fracastoro voert in een mythe de herder Syphilus op op het eiland Hispaniola waar hij de schapen van Alcithoüs, de koning van Atlantis, verzorgt. Toegewijd aan zijn meester gooide tijdens een periode van droogte Syphilus de altaren om die aan de zonnegod Jupiter waren gewijd en droeg ze op aan koning Alcithoüs. Jupiter bezorgde Syphilus de Franse ziekte als straf voor zijn overtredingen. De inwoners van Hispaniola noemden die ziekte naar hun vervloekte herder. De herder werd vervolgens genezen door een extract gemaakt van schaafsel van de guaiacum-boom, een middel dat op la Española inderdaad werd gebruikt en dat door Columbus naar Europa werd gebracht. Een tuinman genaamd Ilceus was als mythologische figuur eerder in het gedicht opgevoerd en ook hij werd getroffen door syfilis, maar vond zijn genezing via een onderdompeling in een kwikbad, een verwijzing naar de meest gebruikte methode die bij syfilis lijdende in Europa op verschillende wijzen werd toegepast. (J. Roos etc). De dichtbundel is 100 keer herdrukt en werd qua niveau vergeleken met de Georgica van Vergilius, een leerdicht waarin onder andere de mythe van Orpheus en Euridice wordt verhaald (<https://historymash.com/2018/03/09/how-syphilis-got-its-name/>).

Figuur 11 Fracastoro waarschuwt Syphilus en Ilceus tegen verleiding en syphilis. Gravure door Jan Sadeler naar Christopher Schwartz, Munchen, 1588/1595.

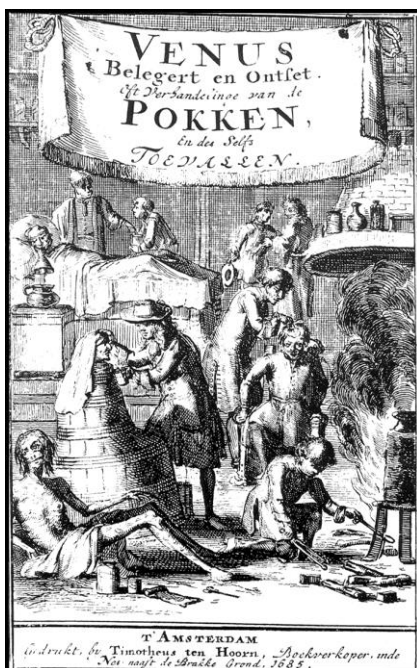
Een interessante gravure (fig 11) uit het einde van de zestiende eeuw geeft een verholde afbeelding van het leerdicht van Fracastoro: Het water uit de bron dat Syphilus drinkt en dat Ilceus ook wil drinken, wordt verontreinigd door de melk uit de borsten van Venus en de urinerende hond, terwijl een vrouw van lichte zeden hen door luitspel probeert te verleiden. Alles geëxpliciteerd door eronder staande citaten uit de bijbel. Onder Fracastoro staat het verkorte geparafraseerde citaat uit Spreuken 5:15-23 'laten niet de gedragingen van de hoer je verleiden, maar drink alleen het zuivere water uit de juiste bron'.

Behandelingen

Fracastoro refereert in deze mythe aan twee behandelingen van syfilis (zie eerder). Al snel nadat de epidemie uitgebroken was waren naast boetedoening en diëten twee medicamenteuze behandelingen in zwang. Vanaf het moment dat de pauselijke lijfarts Guy de Chauliac dit in 1363 aanbeval in 'La Grande Chirurgie' werden kwiksmearsels of kwikdampen als geneesmiddel gebruikt tegen epidemische ziekten. (J. Frith 2012 syphilis) Als zelf stamt het overigens al van de Arabieren (Saraceense zalf). Dus toen de syfilisepidemie uitbrak werden die methoden op een gegeven moment daarvoor ook toegepast. Men verklaarde in die tijd dat de (niet afdoende!) werking berustte op de leer van de humores van Hippocrates en Galenusⁱⁱⁱ. Kwikchloroerbindingen als smeersel op de huid of na inademing van de damp veroorzaakten speekselvloed, waardoor de verhouding tussen de lichaamssappen werd beïnvloed. In diverse prenten over syfilis worden de potten afgebeeld waarin de behandelde patiënten konden spugen (fig 12^{iv} en 13). 1,7 L was de aanbevolen hoeveelheid spug per dag (2196217 syphilis in art part 3). Ook hitte die door het verwarmen van de kwikverbinding in een 'berokingston' of op andere manieren werd opgewekt werd als gunstig beschouwd, omdat het excessieve transpiratie opwekte en zo het evenwicht van de sappen beïnvloedde.

Figuur 12 Stephen Blankaart's *Venus belegert en Ontset*, 1685 met de verschillende kwikbehandelingen van syfilitische patiënten

Figuur 13 *Nieuwe behandeling van de Venerische ziekte*, 1699. (Gervais Ucay's *Nouveau Traite' de la Maladie Venerienne*).

Later werd gevonden dat koorts in staat was om de symptomen van syfilis van de hersenen (neurolues) te verminderen en in de negentiende eeuw werden patiënten zelfs met malaria geïnfecteerd om koorts op te wekken waarna ze weer voor malaria werden behandeld om zo niet de nadelige effecten van een kwikbehandeling (fig 14) te hoeven ondergaan: uitvallen van het haar en tanden, aantasting van de huid, etc.

Figuur 14 John Sintelaer, *De gesel van Venus en Mercurius* (Londen: G. Harris, 1709).

De andere behandeling vanaf het begin was die van het drinken van extracten van zaagsel van de guaiacum-boom (pokhout). In een gravure uit het einde van de zestiende eeuw (fig 15) zien we een syfilitische patiënt in bed aan de linkerkant die drinkt wat rechts wordt bereid door een man die snippers van de boom afhakt en door vrouwen die het extract bereiden. Het hout werd vaak geraspt in de zogenaamde rasphuizen (JW Koten). Van het pulp werd een slecht smakend aftreksel gebrouwen. Pokhout bevat veel etherische oliën. De geëxtraheerde geneeskrachtige olie werd vroeger tegen vele kwalen gebruikt en men noemde het hout daarom *Lignum vitae* oftewel

"levenshout" en het extract 'levenswater'. Het had weinig of geen genezende werking, hoewel Jacob Campo Weyerman in "Den ontleeder der gebreeken. Deel 1" op maandag den 17 july (1724) zegt: "en wat een heilzaam vocht dat een Hermetisch Geneesheer uit het Yzerhart Pokhout weet te halen, is bekend aan die Lyders, die in 't zweet hunner Ledematen roeijen op de Galeyen van Napels, of van Spanjen." Met andere woorden syfilis-lijders.

Figuur 15 *Hyacum et lues venerea*; museum Boijmans Van Beuningen: plaat 6 uit 'Nova Reperta', (nieuwe ontdekkingen) gravure door Philip Galle, naar Jan van der Straet 1580-1605

Ook heden ten dage is pokhout nog te koop (fig 16) waarbij het onder meer als mild afrodisiacum wordt aangeprezen, een opmerkelijke bijwerking in dit verband.

Figuur 17 Dame en minnaar met bij syfilis passende huidverschijnselen aan het Franse hof.

Figuur 16 Pokhout goed voor van alles.

Syfilis en de mode

Volgens sommige bronnen was het aan het eind van de vijftiende eeuw even geen schande om syfilis te hebben. (<https://historianet.nl/maatschappij/dagelijks-leven/syfilis-was-een-rage-en-een-onzichtbare-killer>) Huidverschijnselen in het gelaat zouden aanvankelijk niet verborgen of zelfs geaccentueerd worden met een patch (fig 17 en patch op fig 19). Een zweertje op het voorhoofd, de 'Venus' kroon', werd met trots gedragen. Gedepigmenteerde resterende vlekken na syfilitische zweren rond de hals heette wel 'collier de Venus'.

Was dit om op die manier te laten zien dat men seksueel ervaren was? Als dit al zo was, dan was het tegenovergestelde uiteindelijk van meer invloed op de mode. Huidverschijnselen en haaruitval moesten verborgen worden. Het leidde waarschijnlijk zelfs tot de pruikentijd. Een belangrijke impuls was zonnekoning en syfilislijder Lodewijk XIV (fig 18) die op die manier zijn kaalheid na 1655 verborg, waarna zijn omgeving dit navolgde (fig 19).

Figuur 18 Lodewijk XIV en familie door Nicolas de Largillière

Figuur 19 Nicolas Largillière detail van Ex-voto a sainte genevieve (gelofte aan St Genevieve). Let ook op de vlek op het gezicht van de man rechts: dit zou een patch op een syfilis gumma kunnen zijn of alleen een 'versiering'.

Op de huid bracht men zalven aan om de gummata of de gevolgen van de kwikbehandeling te verbergen. De zalven, ook in gebruik om de gevolgen van pokken te maskeren, waren wit en bevatten vaak loodwit. Dit had zelf weer een slechte uitwerking op de huid (zie infecties en kunst – de pokken: Elizabeth 1).

Vooraf in de hogere kringen was dat het geval, omdat daar geslachtsziekten vanouds welig tierden en dat leidde weer tot navolging van de aanpassingen in de mode.

Figuur 20 De Nestenrover, Pieter Brueghel de Jonge, 1568

De zogenaamde braguette was ook zo'n verschijnsel dat vermoedelijk mede door geslachtsziekten zoals syfilis maar nog meer door de veel langer in Europa voorkomende gonorrhoe ontstond. De braguette, in het Engels codpiece geheten en in het Nederlands schaambuidel, schaamkap, kulzak of kullezak, was ontstaan uit een ontwerp van de broek die in de 15e en 16e eeuw werd gedragen. Deze bestond uit twee losse broekspijpen waarbij de schaamstreek van de man bedekt werd met een kap, zak of buidel (fig 20). Heden ten dage is dit nog het meest gelijkend terug te vinden in de zogenaamde lederhosen in Beieren.

Voor de omgang met dames van lichte zeden was zo'n flap wel handig, maar nadat men zo voorzien was van met name gonorrhoe was zo'n ruimte voor het geslacht ook handig om het verband dat men aanbracht te verbergen (15610213: Reed CS). De braguette werd naar analogie van de pruiken onderdeel van de mode waarmee men zich wilde onderscheiden. Hoe groter de braguette die men had hoe virieler de drager was de idee. Bekende schilderijen van royalties met braguettes zijn die van Karel V en van Hendrik VIII. Opmerkelijk waren de aanpassingen van harnassen om de codpiece ruimte geven (fig 21 en 22).

Figuur 22 Lucas Cranach de oude, 1520, portret van Joachim II.

Figuur 21 Harnas van Hendrik VIII met ingebouwde braguette.

Een heel bijzonder effect van de syfilis van Lodewijk XIV was de opgeheven pink bij het drinken door 'de betere kringen' uit een kopje thee of koffie (fig 23). Syfilis kan namelijk gevolgen hebben voor de gewrichten te beginnen bij de pink. Lodewijk dronk daarom op een gegeven moment met opgeheven pink en dat werd weer overgenomen door zijn omgeving en zelfs tot in onze tijd ziet men dit gebruik nog terug.

Figuur 23 Vrouw die koffie drinkt door Louis-Marie Bonnet 1743-1793.

Effect op gewrichten als gevolg van syfilis speelde ook de componist Robert Schumann parten (Eric Sams, The Musical Times 1971; 112: 1156-9). Hij bediende zich om die reden waarschijnlijk van een eigengemaakt hefboomstelsel van de hand bij het bespelen van de piano.

Syfilis in de kunst en de kunstenaars

Verschijselen van syfilis konden centraal staan in afbeeldingen zoals in fig 4 met een didactisch karakter of zoals in de tekening van Ulrich von Hutten door Hans Holbein. Deze edelman en theoloog was de bekendste syfilislijder uit zijn tijd door zijn openhartige boek 'De Morbo Gallico', 'Een

Figuur 24 Porträt U. von Hutten in seinem Todesjahr (1523), Hans Holbein de jongere.

verhandeling van de Franse ziekte', die de duidelijke kenmerken vertoont van de 'grote pokken' (fig 24) (29421688 firth). Deze illustratie is zoals diverse voorafgaande en volgende gezocht naar aanleiding van: syphilis in art part 1-4: 2179115; 2187792; 2196217; 2202658. Daarin wordt ook vermeld dat St Denis (Ned: de heilige Dionysius van Parijs) uit de derde eeuw de heilige was voor syfilis (fig 26). Hij staat bekend als cefalofoor, (hoofddrager) want volgens een legende was hij het oneens met de plaats (Montmartre) waar hij onthoofd werd. Met zijn hoofd in zijn handen zou hij tien kilometer naar het noorden zijn gelopen, naar het huidige Saint-Denis waar hij begraven wilde worden (wikepedia). Hij is niet de enige heilige voor syfilislijders. Ook St Joris is dat, maar die is de heilige van veel zaken, waaronder van de sociëteit van het Groninger Studenten Corps Vindicat atque Polit!

Je kunt als syfilislijder wel een beschermheilige hebben, maar voorkomen is beter dan in dit geval lange tijd niet genezen. Verbeelde waarschuwingen zijn dan ook veel gemaakt. Een gravure van Lagniet die een fumigatieton (voor kwikdamp- en warmtebehandeling – zie eerder) toont met op de ton de zin: "pour un plaisir mil douleur - il sue la verolle" (voor een pleziertje duizend pijnen - zweet hij de syfilis (doorstaat hij de zweetkuur)) (fig 25).

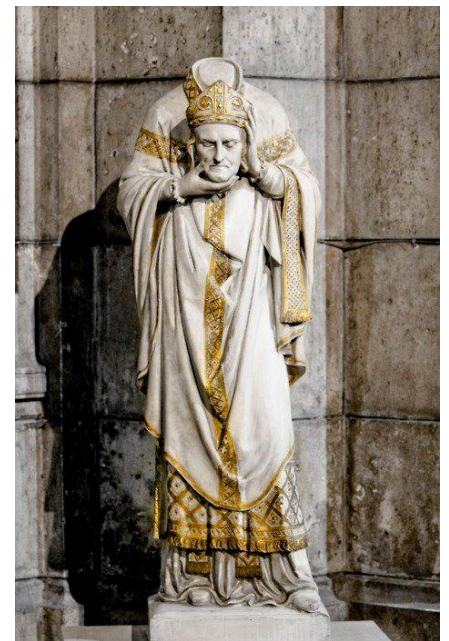

Figuur 25 Jacques Lagniet: 1660: een Spanjaard die zijn pokken uitzweet.

Voor het eerste deel werd vaak de uitdrukking "voor een nacht met Venus, een leven met Mercurius" gebezigd. Mercure = kwik. Daaronder staat

nog: "Il vaut mieux avoir flus de la bource que de la bouche" (Het is beter om de beurs te laten vloeien dan de mond" wat natuurlijk duidt op de speekselvloed die met de kuur nagestreefd wordt, de 'kwijkkuur').

Vier jaar later schildert Luca Giordano zijn Allegorie van Syfilis, waar op de voorgrond een man te zien is die de voor syfilislijders kenmerkende lokale haaruitval, bulten (gummata) en – misschien – een zadelneus heeft (zie detail) (fig 27).

Figuur 26 Standbeeld van Saint Denis - Patroon en eerste bisschop van Parijs, in een Crypte van de Sacré Coeur.

Figuur 27 Luca Giordano 1664 allegorie van syfilis.

Het schilderij grijpt volgens Morton (2187792, part 2) terug op een schilderij van

Otto van Veen (Allegorie van de verlokking van de jeugd uit 1595-7 door Otto van Veen) maar is veel explicieter: ook hier zoals bij de ets met Fracastoro (fig 11) vertegenwoordigt de melk uit de borst van Venus een verontreiniging die van 'de jeugd' wordt afgewend door Minerva. Ook andere bekende verleidingen worden afgebeeld. Onduidelijk is waarom de man op de voorgrond een bot in zijn mond heeft. Morton suggereert dat dit staat voor botpijnen, maar net als de zadelneus die ook niet zo duidelijk is, is de iconologie niet honderd procent duidelijk en wordt door anderen de man op de voorgrond als de arme lazarus gezien (Eckhard Leuschner 2010). Echter ook in dat geval kan er een syfilitische man mee worden aangeduid, want was syfilis volgens een fabel uit die tijd niet uit

lepra ontstaan door een relatie van een Spaanse prostitué met een lepralijder (24653750 M Tampa 2012)?

Morton zag ook in een ander schilderij een subtiele verwijzing naar syfilis (fig 28) in die zin dat het jongetje rechts die met bloemen aan komt zetten in een doornentak dreigt te trappen (zie detail). Het schilderij is van de allegorische schilder

Bronzino die met de verstrengeling van Cupido met zijn moeder Venus obscene liefde lijkt uit te beelden. De keerzijde is dat dat niet zonder gevaar is (de doorn en het meisje in het groen met de staart van een schorpioen).

Figuur 28 Angelo Bronzino 1546 Venus, Cupido en Tijd (Allegorie van de Lust).

De gevolgen van een losbandig leven en het oplopen van syfilis werd in de achttiende eeuw geïllustreerd in een reeks schilderijen van de Engelsman Hogarth. De schilderijen zijn tijdens een brand verloren gegaan, maar de er naar gemaakte gravures niet (fig 29). Ze illustreren een verhaal over een onschuldige plattelandsmeid, Moll Hackabout, die naar Londen komt en onmiddellijk in handen valt van een beruchte bordeelhoudster. Ze loopt syfilis op en dat leidt uiteindelijk tot haar dood. Uit: <https://eclecticlight.co/2016/03/03/the-story-in-paintings-hogarths-progress>

Figuur 29 William Hogarth: a harlots progress: de levensloop van een hoer (1731-2).

Dit gebeurt in de vijfde scene (fig 30), waarin zij haar laatste adem uitblaast terwijl de artsen Dr. Richard Rock (donker haar) en Dr. Jean Misaubin (wit haar) ruzie maken over de beste behandeling. Een andere vrouw, mogelijk haar hospita, snuffelt in de bezittingen van Moll, terwijl Molls jonge zoon te dicht bij het vuur zit.

Figuur 30 William Hogarth (1697–1764), De levensloop van een hoer: 5 Moll blaast de laatste adem uit terwijl de artsen twisten. (gravure 1732 naar een schilderij rond 1731)

Ook latere beeldend kunstenaars hebben gewaarschuwd tegen syfilis of de gevolgen ervan vastgelegd. Bekend is 'het medisch onderzoek' uit 1894 van Henri de Toulouse-Lautrec waarbij dames van lichte zeden in de rij staan om zich op geslachtsziekten te laten controleren (fig 31).

Toulouse-Lautrec trouwde nooit, maar had o.a. affaires met prostituees. Regelmatig nam hij voor enige tijd zijn intrek in een bordeel. Hij werd daar getolereerd en kon er de meisjes schilderen die hem Mijnheer Henri de schilder noemden. Hij was een van de vele kunstenaars die zelf syfilis hadden.

Figuur 31 L'inspection médicale, Toulouse-Lautrec, circa 1894

Van een paar jaar later uit 1900 dateert de poster 'sifilis' (fig 32) gemaakt door de bekende Catalaanse schilder Ramón Casas in opdracht van en als reclame voor een sanatorium, gespecialiseerd in de behandeling van syfilis. Opvallend is de slang achter op de rug van de vrouw die verwijst naar syfilis. Het uiterlijk van de vrouw die met de bloem verleidt en het serpent verbergt past qua gelaatskleur en verwarde haren bij iemand die zelf ziek is.

Figuur 32 La Syphilis – Spaanse public health poster uit de 1ste wereldoorlog: l'hecatombe

Een andere Spaanse poster uit de eerste wereldoorlog waarschuwt op niet mis te verstane wijze tegen syfilis door de doodskop voor het kruis van de vrouw en de heading l'hecatombe: de slachting (fig 33).

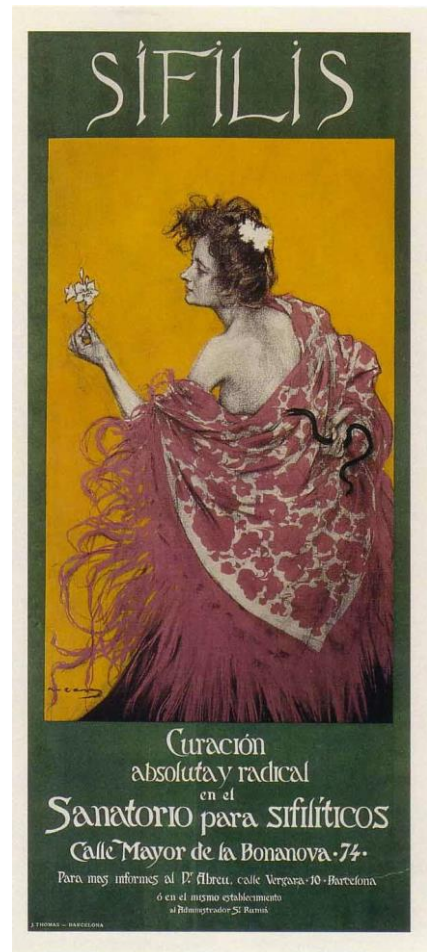
Weer 12 jaar later vervaardigde de Engelse 'horror'schilder Richard Tennant Cooper minstens

twee keer een schilderij (fig 34 en 35) dat met het gevaar van geslachtsziekten te maken had waarvan een in ieder geval om syfilis ging, omdat het zo door hem genoemd werd. In beide schilderijen ligt de dood op de loer, dus het zal in beide gevallen wel om syfilis gaan. Dat was misschien ook wel de opdracht die hij meegekregen had van Henry S. Wellcome in 1912 toen Richard Cooper in Parijs werkte. Opvallend bij de man die wegloupt bij de dame die de dood aan haar zijde heeft is dat hij een menigte mensen

voor zich heeft van volwassenen en kinderen die allemaal ziek op weg lijken naar de dood of dat reeds zijn.

Figuur 34 Syphilis 1912
Richard Tennant Cooper
Wellcome collection.

Figuur 33 Sifilis, door Ramón Casas 1900.

Figuur 35 A provocative naked young woman lying on a bed with the death door by Richard Tennant Cooper (Wellcome collection).

Bekend is ook 'the inheritance' van de Noorse schilder en graficus Edvard Munch, het schilderij dat hij eind negentiende eeuw maakte (fig 36). Er is in 2018 een artikel over geschreven in de JAMA dermatology (29541782).

Uit de samenvatting:

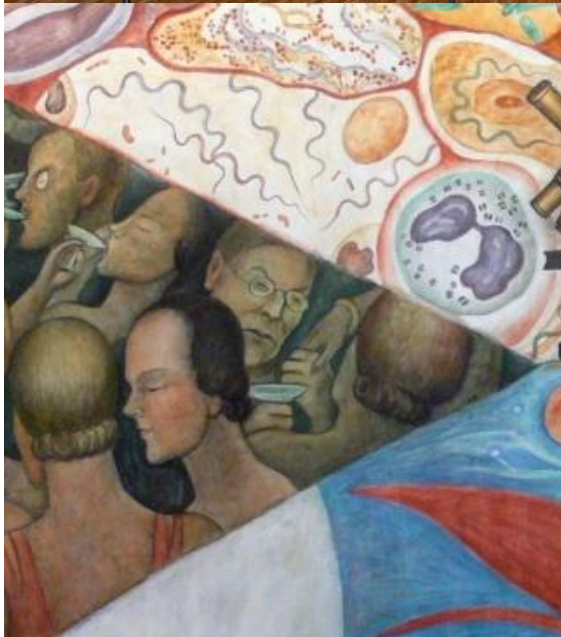
Het is een portret van een moeder met haar zoon, die wordt aangetast door congenitale syfilis. Het werk schokte de samenleving, omdat Munch een persoon had afgeschilderd met een seksueel overdraagbare aandoening, een taboe in die tijd. Bovendien had de schilder een groteske omkering van het klassieke thema "Madonna met kind" afgebeeld. Halverwege de jaren 1890 bezocht Munch

l'hôpital Saint-Louis in Parijs, waar een indrukwekkende museumcollectie wasmodellen was, moulages genaamd, die werden gebruikt om anatomie te onderwijzen aan medische studenten en kunstenaars. Een van deze moulages beeldde een baby uit met aangeboren syfilis. Bovendien had Munch in hetzelfde ziekenhuis een vrouw zien huilen bij een kind dat werd getroffen door een geslachtsziekte. De portee van het artikel was dat de titel iets zei over hoe men eind negentiende eeuw dacht over de overdraagbaarheid van syfilis op het ongeboren kind. Men dacht dat het via het mannelijk zaad werd overgedragen en dat het dus een vorm van erfelijkheid was. Een gedachte die in het begin van de hiv-epidemie ook daar niet uitgesloten werd. In beide gevallen ten onrechte, want het gaat echt via een geïnfecteerde moeder, in veel gevallen wel ten gevolge van een infectie die de vader mee naar huis bracht.

Figuur 36 The inheritance 1897 – 1899 Edvard Munch.

Het schilderij van Diego Rivera 'Man, Controller Of The Universe' werd oorspronkelijk besteld door het Rockefeller centre in New York. Nelson Rockefeller nam aanstoot aan de afgebeelde Lenin en liet het grote kunstwerk vernietigen waarna Rivera het opnieuw schilderde Lenin meer centraal afbeeldde en tegelijk suggereerde dat J.D. Rockefeller Jr, de vader van Nelson Rockefeller, syfilis had door deze onder de 'ontdekking van de bacteriën' in dit geval spirochaeten te schilderen met (als geheelonthouder) een glas martini in de hand en aan de hand van wellicht een prostitué (fig 37).

Figuur 37 Diego Rivera. Man, Contrôleur de l'Univers (1934)

Amsterdam

Van de Europese steden die door syfilis werden getroffen werd Amsterdam genoemd als een van de meest getroffen steden (ref). Anderzijds heeft Van der Valk ondanks pogingen daartoe geen vroege vermeldingen van syfilis kunnen vinden voor Amsterdam (Rudolph Ladan, 2012), terwijl in 1497 in Rotterdam reeds een vrouw in 't Gasthuys was opgenomen met Spaense Pocken (11633382, van Lieburg).

Voor dat syfilis in 1496 in de Nederlanden werd ingevoerd door de zeelieden van de Spaanse vloot van Johanna van Arragon, de latere Johanna de waanzinnige, bestonden hier al een aantal specialisten, chirurgijns, die zich bekwaamd hadden in de behandeling van huidziekten zoals de leproos- of lazarusmeesters voor lepra en de schurfftmeesters voor scabiës. Met de komst van syfilis kwam er een belangrijke groep bij, nl. die der pokmeesters (775348 1976 prakken jr). Abraham Titsingh een Amsterdams poorter, vermaard chirurgijn en o.a. schrijver van een lijvig Nederlands leerboek der geslachtsziekten, schreef honend: „de medicijnmeesters stonden versted als Jan onder de hoenders van Aesculapius, zo door de vreemdheid der ziekte, als door vrugteloos gebruik haarer medicijnen, waarom de Heeren medici aan de chirurgie de genezing dezer ziekte overlieten”.

Ook uit Prakken: “De pokmeesters hadden een winstgevend bedrijf, wat de afgunst van de chirurgijns opwekte. In een gildebrieff van 1552 te Amsterdam werd geëist dat pokmeesters voor de overluiden van het gilde een proef zouden afleggen van hun „cure met smeeren, drancken ofte suffiomigatiën” (Van der Valk 1910). Meer en meer legden gekwalificeerde chirurgijns zich op de syfilisbehandeling toe en noemden zich dan ook pokmeesters. Titsingh (1742) schreef dat de doctoren, de „gepurperde medicinen”, „geleerde weetnieten”, de voorkeur gaven aan inwendige middelen maar „wij ongeleerde pokmeesters, verheffen de strijcade boven alle andere manieren, gebruikelijk om de Venusziekte te genezen”. Hij vond de smeerkuur, de „strijcade”, de „strelende cuur” ook beter dan de fumigatie, behandeling met cinnaberdampen, die door de „rookende en smookende pokmeesters” werd toegepast. Hij had een goed inzicht in de gevaren van kwikbehandeling, „de mercuriale pijnbank”.

In Titsingh's tijd waren er chirurgijns die zich gespecialiseerd hadden als venereoloog, „pokmeester die zig laat gebruiken tot dit werk, en daar toe apartementen voor mans en vrouwen elk in 't bijzonder heeft”. Er waren ook onbevoegde „pockquacksalvers” werkzaam, die „adverteren in drincken en hoerhuysen, stront en pishoecken” (Boekelman, gecit. naar Van der Valk 1910). In 1742 diende een onbevoegde pokmeester bij het Collegium Medicum Amstelodamense, plaatselijke voorloper van de inspectie voor de volksgezondheid, een klacht in tegen een man die weigerde een rekening voor behandeling van zijn vrouw te betalen, omdat zij door de kwik-kwijlkuur was overleden. Het Collegium ontzegde de kwakzalver zijn eis en legde hem een boete op van tien gulden.“

In Amsterdam werden in de 17e eeuw „pockhuysjes” bij het pesthuis gebruikt voor het opnemen van venerisch zieken^v. In 1741 werden twee nieuwe gebouwd, die er in 1910 nog stonden op wat inmiddels Wilhelmina Gasthuis-terrein was geworden (Van der Valk 1910)^{vi}. Ze werden toen al lang niet meer gebruikt; in de 19e eeuw werden patiënten met geslachtsziekten verpleegd op een zolderverdieping in het Buiten Gasthuis^{vii}. (775348 1976 prakken jr). Amsterdam was in Nederland een gunstige uitzondering waar het ging om de aanstelling van een gewoon hoogleraar voor huid- en geslachtsziekten. Reeds begin 1867 werd de veneroloog J. L. Chanfleury van IJsselstein als zodanig benoemd waarna hij in het Binnengasthuis een polikliniek voor geslachtsziekten had. (11633382, van Lieburg)

Chanfleury van IJsselstein vermeldde in een publicatie dat bij zijn onverwachte bezoeken van bordelen 2/3 van de werkers duidelijk ziek was (syfilis of gonorrhoe had). (JW Token) In dit verband is het interessant wat Aletta Jacobs, de eerste vrouwelijke arts in Nederland in haar memoires schreef naar aanleiding van een congres (in 1879?): ‘Zo kunnen de honderden vrouwen die dagelijks de Kalverstraat passeeren zich nog nauwelijks voorstellen dat veertig jaar geleden die drukke winkelstraat van 12-4 uur 's middags voor fatsoenlijke dames verboden terrein was. In die uren

gingen de heeren naar de beurs en het waren alleen prostituees die zich in de omgeving van de Dam vertoonden en in de Kalverstraat flaneerden. Geen vrouw van onverdacht reputatie had in dat tijdstip zich in de Kalverstraat durven bewegen'. (JW Token)

Vanwege de relatie tussen seks en syfilis, hoewel de ideeën daarover nog niet klopten met de werkelijkheid (zie eerder; the inheritance) werd in vele plaatsen daarom op een gegeven moment een totaal bordeelverbod ingesteld. Zo werden in Amsterdam in 1902 alle inrichtingen die gelegenheid boden tot 'ontuchtige handelingen' verboden. (JW Token). Soa's waren na de Spaanse griep de belangrijkste reden voor gevechtsuitval door infecties, 10 x meer dan de loopgravenkoorts. (JW Token)

In veel huwelijken kwam syfilis voor en de man had het recht om de (hem) behandelend arts te verbieden de diagnose met zijn vrouw te delen zelfs nadat de vrouw bij onderzoek hetzelfde bleek te hebben. Behandeling gebeurde dan soms niet of om algemene gezondheidsredenen. Derhalve was er ook vaak sprake van congenitale syfilis met gevolgen voor het uiterlijk van nageslacht. Een bekende schilder met aangeboren syfilis was de in Luik geboren Gerard de Lairese die op zijn 25ste in 1665 naar Amsterdam verhuisde. Hij maakte een paar zelfportretten (fig 38), maar het bekendste schilderij van hem is in 1667 gemaakt door Rembrandt (fig 39). De ingevallen neus (zadelneus) past bij de aangeboren syfilis evenals het feit dat hij rond zijn 50ste blind werd. Daarna gaf hij les en via een van zijn zoons werd dit met zijn gravures verwerkt in het Groot Schilderboek.

Figuur 38 Gerard de Lairese zelfportret 1670

Figuur 39 Portret van Gerard de Lairese (1656), Rembrandt van Rijn

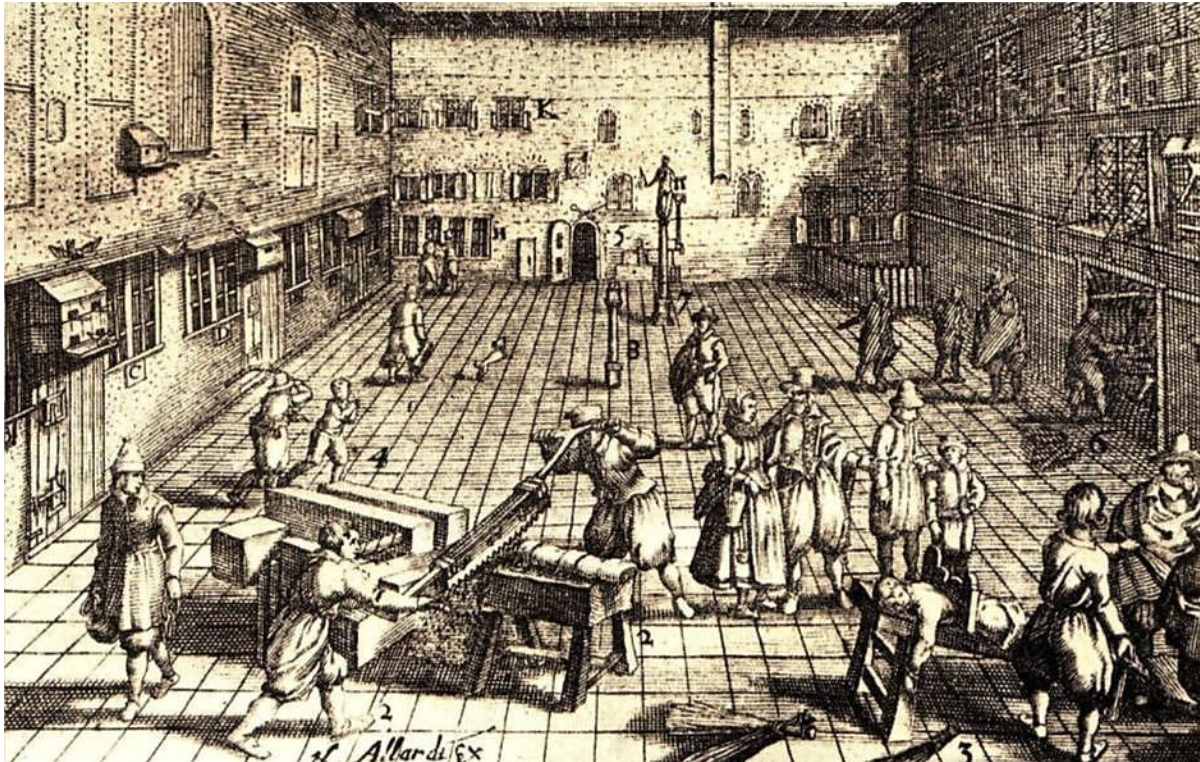
De hier getoonde portretten vertonen grote gelijkenis met het portret (fig 40) van tsaar Paul I Petrovitsj de zoon van Catharina de Grote, daarmee het sterke vermoeden ondersteunend dat Catharina met haar vele minnaars een van de Europese vorsten was die aan syfilis leden (1774056 Morton).

Figuur 40 Tsaar Paul I met de zadelneus die bij een congenitale syfilis past.

Rasphuispoortje

In het begin der 16de eeuw werden gevangenis gebouwd voor hen, die, zonder misdrijven te hebben begaan, toch de ergernis opwekten (bedelaars, dagdieven, publieke vrouwen). Zij dienden ter verbetering van dit soort menschen en boden gelegenheid tot werken. Men liet de gevangenen verfhout raspen (rasphuis) of garen spinnen (spinhuis). Het rasphuis te Amsterdam in 1588 gebouwd, heeft een zekere beroemdheid gekregen, omdat de stad hierin het voorbeeld gaf tot een menselijke behandeling van gevangenen en deze trachtte op te leiden voor een nuttig bestaan (Metz, 1937). Ook pokhout werd geraspt in rasphuizen (jw token).

Figuur 41 Binnenplaats van het Rasphuis in Amsterdam. Gravure uit 1612 - Gemeentearchief.Amsterdam

In figuur 41 wordt het verhaal verteld achter het rasphuis in Amsterdam dat werd gesticht nadat een jongen uit de betere klasse werd gepijnigd om een diefstal te bekennen. Hij werd toen niet zoals gebruikelijk gestraft, maar 'heropgevoed'.

Wat er nu nog van over is van het rasphuis is de Rasphuispoort aan de Heiligeweg (fig 42). De poort dateert uit omstreeks 1603 en is gemaakt door Hendrick de Keyser in de stijl van het maniërisme. Het reliëf boven de rondboog en boven de Dorische halfzuilen zijn een afbeelding van een wagen beladen met Braziliaans hout voortgetrokken door leeuwen, beren, wilde zwijnen en tijgers. Op de wagen zit een voerman die de beesten met een zweep temt.

ⁱ Uit: Roy Porter. The greatest benefit to mankind. A medical history of humanity from antiquity to the present. Fontana Press, 1997:

Joseph Gruenpeck (c. 1473-1532):

I have seen scourges, horrible sicknesses and many infirmities affect mankind from all corners of the earth. Amongst them has crept in, from the western shores of Gaul, a disease which is so cruel, so distressing, so appalling, that until now nothing so horrifying, nothing more terrible or disgusting, has ever been known on this earth.

ⁱⁱ Ioan P. Culianu, *Eros et magic a la Renaissance* (1484) (Paris: 1984); English tr.: *Eros and Magic in the Renaissance* (Chicago - London: 1987); Italian: *Eros e magia nel Rinascimento. La concifiunzione astrolocjica del 1484* (Milan: 1987), pp. 265-281; Dieter Wuttke, "Sebastian Brants Syphilis-Flugblatt ties Jahres 1496," appendix IV in Girolamo Fracastoro, *Lehrgedicht iiber die Syphilis*, ed. and tr. Georg Wohrle (Wiesbaden: 19932), pp. 127-142, in particular pp. 133-139.

ⁱⁱⁱ Galenus (129n.Chr-199n.Chr) was een aanhanger van de door Hippocrates (460 v.Chr-370 v.Chr) ontwikkelde theorie In deze theorie stond centraal dat het menselijk lichaam gevuld is met vier lichaamssappen (humores) en dat elk sap een bepaald temperament vertegenwoordigt. De vier humores moesten met elkaar in balans zijn. Onbalans in hoeveelheden van een of meer van deze sappen zou ziekte en andere stoornissen veroorzaken. Zo'n gebrek aan evenwicht werd behandeld door middel van een dieet. Nieuw was dat Galenus deze sappen koppelde aan vier grondkwaliteiten: warm, koud, vochtig en droog; Flegma (slijm): koud en vochtig; Sanguis (bloed): warm en vochtig; Colera (gele gal): warm en droog; Melancolia (zwarte gal): koud en droog. Toepassingen van kwikpreparaten als genees- en desinfectie-middelen zijn vooral door Paracelsus (begin 16e eeuw) gepropageerd. De syfilisepidemie was toen al geruime tijd aan de gang.

iv

Info Zuiderzeemuseum bij soortgelijke gravure als in fig 12:

De chirurgijn behandelt deze zeelieden met een kwikdampkuur tegen de geslachtsziekte. De man in het midden wordt met kwikzalf ingesmeerd. De man in de ton krijgt een warme kwikdampkuur. De man links is al in de ton geweest en braakt de kwade stoffen uit, dacht men. Nog aan einde van de 19de eeuw werd deze behandeling uitgevoerd. Deze behandeling is dodelijk door de uiterst giftige kwikdampen.

v

uit 11633382, van Lieburg:

Amsterdam onderscheidde zich gedurende de negentiende eeuw in medisch opzicht van andere grote steden door de jarenlange strijd rond de vernieuwing van de stedelijke gasthuizen, met name van het Buitengasthuis. Deze zogenaamde 'Gasthuiskwestie' hield direct verband met de verpleging van syfilitici, die nog altijd een belangrijk deel uitmaakten van de bewoners van het Buitengasthuis. Nadat in 1811 de Franse wetgeving betreffende de geneeskundige keuring van prostituees gedurende enkele jaren ten uitvoer was gelegd, was het aantal luespatiënten zodanig toegenomen, dat de Pokhuisjes op het terrein van het Buitengasthuis niet langer soelaas boden. Voor de vrouwelijke patiënten, i.c. prostituees, werd daarom de zolder van het Buitengasthuis ingericht, welke accommodatie veelzeggend de 'politie-zaal' werd genoemd. Van 1810 tot 1849 waren de mannelijke syfilislijders de enige bewoners van de Pokhuisjes; daarna verhuisden zij naar de zalen die waren vrijgekomen door het vertrek van de psychiatrische patiënten naar Meerenberg. Van alle kanten klonken er protesten tegen de menonwaardige situatie die er op de syfiliszalen van het Buitengasthuis bestond. Al in 1816 deed de Plaatselijke Commissie voor Geneeskundig Onderzoek en Toezicht te Amsterdam het voorstel alle luespatiënten onder te brengen in een speciaal

syfilishospitaal: een poging die evenals de protesten en voorstellen van mensen als G.E. Voorhelm, Schneevoegt (1814- 1871) en G.D.L. Huet (1832-1891) zonder resultaat moest blijven. Ongetwijfeld is de hopeloze situatie in het Buitengasthuis er de reden van geweest dat Amsterdam ook nooit een prostitutie-reglement heeft opgesteld: de daarvoor vereiste mogelijkheden van gedwongen opname en verpleging waren immers ten enenmale ontoereikend. ...

Verwikkelingen rond de nieuwbouw van het Wilhelmina-Gasthuis en de renovatie van het Binnengasthuis bepaalden in deze jaren de ontwikkeling te Amsterdam. In 1886 kreeg D. van Haren Noman (1854-1896) in de oude Kraamzaal aan de Turfmarkt ruimte voor een kliniek voor huid- en geslachtsziekten, in afwachting van het gereedkomen van de voor hem bestemde zalen in het Binnengasthuis. De keuze van de Kraamzaal kan overigens moeilijk toevallig zijn geweest: kraamzalen waren in Nederland de aangewezen plaats geweest voor zwangere prostituees. Gelijktijdig schijnt er op het terrein van het Buitengasthuis een barak voor syfilitische patiënten te hebben gestaan; de precieze situatie is echter niet duidelijk.

vi

uit 11633382, van Lieburg:

Waar deze mogelijkheid bestond kon de opname van syfilitische patiënten van het gasthuis naar het leprooshuis worden verlegd. Ontbrak deze mogelijkheid dan werd veelal het alternatief gezocht in de pesthuizen, die gedurende de zeventiende eeuw steeds minder frequent door de slachtoffers van pestepidemieën werden bevolkt. Bij de opening van het nieuwe Pesthuis van Amsterdam in 1635, het latere Buitengasthuis, werden direct al poklijders daarin opgenomen. Tevoren blijken syfilispatiënten met name in het Aalmoezeniershuis onderdak te hebben gevonden. Hetzelfde jaar (1635) besloten namelijk de regenten van deze instelling alleen nog maar patiënten met syfilis op te nemen op order van Burgemeesteren. Nadat gebleken was dat het aantal syfilispatiënten in het Aalmoezeniershuis met deze maatregel nauwelijks verminderde, deden regenten in 1642 het verzoek definitief het Pesthuis tot het onderkomen van syfilispatiënten te bestemmen, 'als sijnde de syfilis aan de siecke van pest etc. vast'. Zes jaar later werd inderdaad door het stadsbestuur aan dit verzoek voldaan, 'daertoe verordineerende een gedeelte van 't Pesthuys'. In 1658 blijkt met dit gedeelte een afzonderlijk gebouwtje te worden bedoeld: het 'Pock- of kleyn huysje ook wel 'Schurfthuysje' genoemd. De toename van het daar verpleegde contingent patiënten - door regenten letterlijk aangeduid als 'dierlijke wezens die toch aan eigen schuld hunne ziekte te wijten hadden' - noopte in 1741 tot de bouw van een tweede gebouwtje, bestemd voor de verpleging van 18 syfilitische vrouwen.

vii

uit 11633382, van Lieburg:

In de zeventiende-eeuwse klucht 'Bol- Backers-Jan' komt een chirurgijnsknecht aan het woord met de bewering: 'we hebben een heel gasthuis op onse solder, van vissers die wat te veel gevist hebben in een vreemde polder'; en in de verhandeling van de Amsterdamse chirurgijn Abraham Titsingh (1684-1776) over de lues wordt gesproken over de 'pokmeester die zig laat gebruiken tot dit werck, en daartoe appartementen voor mans en vrouwen elk in 't bijzonder heeft'.